

УДК 346.1

Володимир Коваль,кандидат юридичних наук,
голова Севастопольського апеляційного господарського суду,
заслужений юрист України**ТЕКСТУАЛЬНО ЗАКРІПЛЕНІ І НЕ ЗАКРІПЛЕНІ
НОРМИ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА**

Належне розуміння тієї обставини, що правові норми в актах господарського законодавства закріплюються не тільки текстуально, а й логічно, є надійною умовою професійного опрацювання положень таких актів. Це вимагає чіткого розмежування текстуально закріплених і текстуально не закріплених правових норм. Текстуально не закріплені правові норми виявляються при тлумаченні за допомогою висновків ступеня, від попереднього правового явища до наступного і навпаки, від протилежного. Правові норми, що виявляються за допомогою висновку від протилежного, не завжди здатні конкурувати при правозастосуванні з іншими правовими нормами.

Ключові слова: правові норми, текстуальне закріплення правових норм, логічне закріплення правових норм, висновок від протилежного, висновок ступеня.

Завданням суб'єкта тлумачення є виявлення всього спектра нормативного змісту положень актів законодавства. Проблема виявлення усього спектра змісту положень актів законодавства особливо є гострою для господарського права — з огляду на здійснену кодифікацію та дискусію в науці стосовно співвідношення норм цієї галузі права з нормами суміжних галузей права.

Проблема текстуально закріплених і не закріплених норм господарського права, хоч ніколи і не позначалась цими словами, досліджувалась в юридичній науці. Досить детально її досліджував ще Є. В. Васьковський на рубежі XIX і XX століть. У радянські часи значно менш детально ця проблема розглядалась у роботах І. С. Перетерського, О. Ф. Черданцева. За роки незалежності України цю проблему зачіпали Ю. М. Тодика, О. Ф. Скакун та інші науковці. Що стосується науки господарського права, то тут проблема, про яку йдеться, не тільки не досліджувалась, а й не згадувалась.

Метою цієї статті є теоретичне обґрунтування наявності в господарському праві текстуально закріплених і не закріплених норм та способів вирішення колізій між текстуально закріпленими та текстуально не закріпленими правовими нормами.

Текстуальне закріплення норм господарського права може здійснюватись, як свідчить про це ч. 3 ст. 179 ГК, шляхом «прямої вказівки закону» на певний обов'язок учасника відносин у сфері господарювання. У ч. 1 ст. 5 Закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» йдеться про пряме встановлення законом дозволу на надання фінансових послуг фізичними особами—суб'єктами підприємницької діяльності. Стаття 43 Закону «Про міжнародне приватне право» передбачає можливість прямої заборони законами на вибір сторонами договору, що укладається у сфері дії міжнародного приватного права, права, що застосовується до договору. Отже, в нормативно-правових актах, що поширюються на правовідносини у сфері господарювання, йдеться про пряме встановлення обов'язків, прав і заборон.

В актах законодавства не розкривається значення слів «пряма вказівка», «прямо передбачено», «прямо заборонено». Тому ці слова треба розуміти так, що при прочитанні відповідних законодавчих положень суб'єкт тлумачення має можливість тут же, без будь-якого перетворення нормативного тексту, отримати інформацію про те, який обов'язок несе суб'єкт, котрому адресується правова норма, яке право такому суб'єкту на-

дається, чи яка заборона для нього встановлена.

Проте частіше правотворчі органи використовують мовні засоби, за допомогою яких вони викладають нормативний матеріал, текстуально закріплюють правові норми у ненормативний спосіб, тобто інакше, ніж шляхом зазначення на права, можливості, обов'язки, відповідальності.

Поширеною є описова форма текстуального закріплення правових норм (викладення нормативного матеріалу). Так, відповідно до ч. 6 ст. 69 ГК підприємство «самостійно встановлює для своїх працівників додаткові відпустки, скорочений робочий день, інші пільги...». Тільки врахування контексту дає можливість зробити висновок про те, що тут закріплюється право (а не обов'язок) підприємства.

У випадках описового викладення нормативного матеріалу правові норми слід вважати закріпленими текстуально. Оскільки юридичний зміст при прочитанні нормативного положення сприймається безпосередньо, не можна стверджувати, що юридичний зміст, наприклад ч. 8 ст. 78 ГК («збитки, завдані комунальному унітарному підприємству внаслідок виконання рішень органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, підлягають відшкодуванню зазначеними органами добровільно або за рішенням суду»), не сприймається при прочитанні цього законодавчого положення тільки тому, що підметом у реченні є не слово, що позначає особу, яка має право, хоч і є зазначення і на управлену сторону, і на зобов'язану сторону, і на зміст права та зустрічного обов'язку (відшкодувати збитки).

Але переважна більшість правових норм текстуально в актах законодавства не закріплюється, а закріплюється лише логічно. Це вимагає логічного опрацювання нормативного тексту.

Найпростіший випадок логічного закріплення правової норми — це закріплення обов'язку сторони правовідносин шляхом текстуального закріплення права іншої сторони. Текстуально в таких випадках обов'язок сторони не закріплюється. Про нього в тексті нормативно-правового акта не йдеться. Із текстуально закріпленого права впливає обов'язок, який текстуально не закріпле-

ний, але, поза будь-якими сумнівом, — закріплений логічно.

Із будь-якого нормативного положення можна робити висновки від протилежного і виявляти у такій спосіб текстуально не закріплені правові норми. У такий спосіб виявляються повноцінні правові норми. Правда, вони не можуть конкурувати при правозастосуванні з правовими нормами, які закріплені в актах законодавства текстуально.

Зазначені особливості вирішення колізій між правовими нормами, що лише логічно закріплені в актах законодавства та виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, та іншими правовими нормами використовуються при вирішенні колізій між загальними та спеціальними нормами господарського права, які не є несумісними (можуть відповідно до логіки зв'язку між ними застосовуватись паралельно), між нормами господарського права, сфери дії яких перехресжуються.

Існує певна колізія між спеціальною нормою, встановленою ч. 1 ст. 274 ГК («за нездачу сільськогосподарської продукції у строки, передбачені договором контракти, виробник сплачує контрактанту неустойку в розмірі, встановленому договором...»), і загальною нормою, встановленою ч. 1 ст. 224 ГК («учасник господарських відносин, який порушив господарське зобов'язання ... повинен відшкодувати завдані цим збитки суб'єкту, права або законні інтереси якого порушено»). Але способи вирішення такого роду колізій обґрунтовано тільки недавно [1]. Для цього спочатку слід звернути увагу на відсутність несумісності (прямої суперечності) між правовими нормами, що встановлені ч. 1 ст. 274 ГК і ч. 1 ст. 224 ГК: зазначення на сплату неустойки ще не означає, що виключається відшкодування збитків, як і зазначення на відшкодування збитків не виключає сплату неустойки. Несумісність (пряма суперечність) є між правовою нормою, що текстуально закріплена в ч. 1 ст. 224 ГК, і правовою нормою, яка непрямо впливає із ч. 1 ст. 274 ГК і відповідно до якої виробник не несе перед контрактантом іншої відповідальності, крім відповідальності у вигляді сплати неустойки.

Але вирішувати колізію між цими правовими нормами за допомогою прави-

ла «*lex specialis derogat lex generali*» було б неправильним, суперечило б логіці законодавства. Тому група авторів і стверджує, що правові норми, які текстуально не закріплені в актах законодавства і виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, не можуть застосовуватись у супереч текстуально закріпленим правовим нормам того ж ієрархічного рівня [2]. Отже, правова норма, що текстуально закріплена в ч. 1 ст. 224 ГК, і правова норма, що текстуально не закріплена в ч. 1 ст. 274 ГК і виявляється при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, є несумісними, а колізія між ними вирішується на користь першої.

Проте не можна стверджувати, що правило про неприпустимість застосування правової норми, яка текстуально не закріплена в законодавстві і виявляється при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, у супереч текстуально закріпленим правовим нормам, не знає винятків.

Один із них стосується правових норм, які виявляються за допомогою висновку від протилежного із нормативних положень, які містять слова «не інакше як», «виключно», «лише», «тільки». Зазначені слова досить часто вживаються в Господарському кодексі. Правові норми, які виявляються при тлумаченні нормативних положень, що містять такі слова, за допомогою висновку від протилежного, такою ж мірою здатні конкурувати при правозастосуванні з іншими правовими нормами, як і текстуально закріплені в актах законодавства норми.

Правові норми, які текстуально не закріплені в Господарському кодексі і виявляються при тлумаченні за допомогою висновку від протилежного, підлягають переважному застосуванню перед правовими нормами, що текстуально закріплені в Цивільному кодексі та законах, що регулюють цивільні відносини, в силу положення ч. 2 ст. 9 ЦК та ч. 2 ст. 4 ГК, які визнають правові норми, що встановлені Господарським кодексом, особливостями, тобто спеціальними правовими нормами, що підлягають переважному застосуванню. Це стосується всіх правових норм, які встановлені Господарським кодексом та регулюють майнові відносини у сфері господарювання. Оскільки правові норми, які текстуаль-

но не закріплені в Господарському кодексі, а при тлумаченні виявляються за допомогою висновку від протилежного, безумовно, є встановленими, то вони підпадають під дію ч. 2 ст. 9 ЦК і ч. 2 ст. 4 ГК, тобто є особливостями, спеціальними правовими нормами, що підлягають переважному застосуванню перед правовими нормами, що встановлені Цивільним кодексом, та іншими законами та поширюються, зокрема, на майнові відносини у сфері господарювання.

До категорії текстуально не закріплених належать і правові норми, що виявляються при тлумаченні положень актів господарського законодавства за допомогою висновків від попереднього правового явища до наступного і навпаки. Такі правові норми — непоодинокі явище в господарському праві України. Коли його не помічають, виникають помилки при правозастосуванні, а якщо помилки в правозастосуванні не допускаються, то дається неправильне мотивування судового рішення. Так, відповідно до ч. 3 ст. 29 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб—підприємців» для реєстрації, змін до установчих документів юридичної особи у зв'язку з виходом особи із складу засновників (учасників) подається нотаріально посвідчена копія заяви фізичної особи про вихід із складу засновників (учасників). Але ж цю нотаріально посвідчену копію (чи нотаріально посвідчений оригінал) може надати тільки особа, що бажає вийти із складу засновників (учасників) юридичної особи. Проте такий обов'язок зазначеної особи жодним законом не передбачений. Однак це останнє твердження потребує істотного уточнення. Воно правильне тільки в тій частині, що згаданий обов'язок не закріплений в законах текстуально. Але ж він закріплений у ч. 3 ст. 29 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб» логічно.

Тому ч. 3 ст. 29 Закону «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб—підприємців» треба тлумачити так, що із встановленого нею наступного правового явища (обов'язку юридичної особи надати нотаріально посвідчену копію заяви про вихід особи із складу засновників (учасників) юридичної особи для реєстрації змін до установчих документів) випливає логічно закріплена в

цьому законодавчому положенні правова норма, відповідно до якої особа, що подає заяву про вихід із складу засновників (учасників) юридичної особи, зобов'язана посвідчити цю заяву нотаріально і надати оригінал або нотаріально посвідчену копію юридичній особі.

Ще один спосіб тлумачення, за допомогою якого виявляються правові норми, що закріплені в актах законодавства лише логічно, є висновок ступеня. Без застосування цього висновку не можна задовільно витлумачити ч. 1 ст. 34 Закону «Про банки і банківську діяльність», відповідно до якої юридична чи фізична особа, яка має намір придбати істотну участь у банку або збільшити її таким чином, що така особа буде прямо чи опосередковано володіти чи контролювати 10, 25, 50 та 75 відсотків статутного ка-

піталу банку чи права голосу придбаних акцій (паїв) в органах управління банку, зобов'язана отримати письмовий дозвіл Національного банку України. У цьому законодавчому положенні зазначається на фіксовані розміри відсотків. За допомогою висновку ступеня це законодавче положення слід тлумачити як 10 і більше, 25 і більше, 50 і більше, 75 і більше.

Викладене у цій статті має істотне значення для забезпечення єдності практики господарських судів. Тому сформульовані тут пропозиції доцільно було б включити до змісту відповідних постанов Пленуму Вищого господарського суду України та інформаційних листів. Разом із тим, проблеми, поставлені у цій статті, потребують свого дослідження стосовно кожного із інститутів (субінститутів) господарського права.

ПРИМІТКИ

1. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : в 4 т. — К. : Юрична книга, 2008. — Т. 4. Методологія тлумачення нормативно-правових актів. — С. 244—267.

2. Там само.

Коваль Владимир. Текстуально закрепленные и не закрепленные нормы хозяйственного права.

Понимание обстоятельства, что правовые нормы в актах хозяйственного законодательства закреплены не только текстуально, но и логично, является надежным условием профессиональной обработки положений таких актов. Это требует четкого разграничения текстуально закрепленных и текстуально не закрепленных правовых норм. Текстуально не закрепленные правовые нормы выявляются при толковании с помощью выводов степени, от предыдущего правового явления к последующему и наоборот, от противного. Правовые нормы, выявляющиеся при помощи вывода от противного, не всегда способны конкурировать при правоприменении с иными правовыми нормами.

Ключевые слова: правовые нормы, текстуальное закрепление правовых норм, логичное закрепление правовых норм, вывод от противного, вывод степени.

Koval Volodymyr. The norms of economy legislation vested and not vested nextually.

The understanding of the fact that the legal norms in the acts of economy legislation are vested not only textually but also logically, is the reliable guarantee that the provisions of this act will be worked on with precision. It is essential to differentiate textually vested and not vested legal norms. Textually not vested legal norms are exposed by interpretation with the implication of degree-set, from the preceding legal phenomenon to the subsequent one, and vice-versa, with proof from the contrary. The legal norms that are exposed with the help of the proof from the contrary, cannot always compete with other legal norms by enforcement procedure.

Key words: legal norms, textual vesting of legal norms, logical vesting of legal norms, proof from the contrary, degree-set.